

ուածի Ուղիմպիոդորոս-Էլիասի խմբին պատկանելը եւ թէ նրա բովանդակութեան մերձաւորութիւնը Դաւթի մեկնութիւնների հետ:

Սակայն Դաւթի երկերի եւ սոյն հատուածի ուշադիր քննութեամբ ստացւում է հակառակ եզրակացութիւն:

Նորպղատնական Դաւիթը եւ հատուածի Անանուն հեղինակը որոշ խնդիրներում այնքան են տարբերում իրարից, որ այդ հատուածը Դաւթին վերագրելը թուում է անհաւանական ու անընդունելի:

Այդ անհաշտելի տարած յնութիւնները պարզ երեւում են հետեւեալ համեմատութիւններից.

1. Դաւիթն իր Սահմանք իմաստասիրութեան երկում «Ուրախացիր իմ արեգակն, կղէմբոռոտս Ամբուկեացի վազեալ ի բարձրաբերձ պարսպացի դժոխս, եւն խօսքերը (Սահմ., 164) վերագրում է Կալիմաքոսին, իսկ Անանուն մեկնիչը ոմն Պասիլին (էջ 143):

2. Դաւիթը ճեմականների անուան ծագման մասին ասում է. «Իսկ ճեմական կոչեցաւ Արիստոտէլ, վասն զի Պղատոնի տակաւին եւս կենդանի գտնով՝ ոչ իշխէր նստել եւ ուսուցանել» (Պորփ. Ներած. վերլուծ., էջ 281), իսկ Անանուն մեկնիչը, նման Էլիասին, կարծում է, թէ «կոչին Արիստոտէլեանք Պեոկպատկեանք, վասն զի ճեմելով առնէր զզրուցատրութիւնսն ըստ նմանութեան Պղատոնի, զի նա ճեմելով զզրուցատրութիւնսն առնէր, խորհելով՝ մի միայն զհոգին վարժել, այլ եւ զմարմին» (էջ 145):

3. Դաւիթը «խորթ շարագրածութեանց» խնդիրը լուսարանում է Պորփիւրի Ներածութեան վերլուծութեան առաջին պրակում, իսկ Անանուն մեկնիչը, նման Էլիասին, Ստորագրութեանց մեկնութեան առաջարկում (տես Պորփ. Ներած. վերլ., էջ 252, Էլ. եւ Ան., էջ 37, 148):

«Խորթ շարագրածութեանց, վերաբերեալ այս հատուածների բովանդակութեան համեմատութիւնից եւս երեւում է, որ Անանունը եւ Դաւիթը տալիքեր հեղինակներ են եւ որ Անանունի մեկնութիւնն աւելի համապատասխանում է Ուղիմպիոդորոս-Էլիասի մեկնութեանը, քան Դաւթի:

§ 21. Անանունը քրիստոնէայ մեկնիչ է, որքէր... Բեր... իմաստասիրական հարցերում: — Մեկնելով կիւնիկեան դպրոցի անուան ծագումը՝ Անանուն մեկնիչը տալիս է, ի միջի այլոց եւ հետեւեալ լուսարանութիւնը: «Դարձեալ՝ կիւնի-

կեցիք ասացան, զի պաշտէին զշուն՝ որպէս ի Հելլենացւոց անշունչ զրաւշեալքն պաշտէին» (էջ 141): Այս բացատրութիւնը պարզ ցոյց է տալիս, որ ինքը մեկնիչը հելլենացի չէր եւ ոչ էլ հեթանոս, ուրեմն՝ հաւանական է նրա գրելը, որնա եւս, ինչպէս եւ Դաւիթն ու Էլիասը, պատկանում էր Արիստոտէլի իմաստասիրութեան քրիստոնէայ մեկնիչների շարքին:

Հետաքրքիր մի ակնարկ եւս կայ Անանունի մեկնութեան հատուածում, որից թերեւս կարելի լինի հետեցնել, որ Անանուն մեկնիչը եղել է Աթէնքում: Խօսելով իմաստասիրական հերձուածների մասին, Անանունն ասում է. «Երրորդ յեղանակ՝ ի տեղեացն, որպէս կոչեցան ակատեմացիք եւ ստոյիկեանք, եւ գեղեցիկ է այս տեղի Աթենացեացն» (էջ 147): Այս խօսքերը կարող են մի նշան համարուել, որ Անանուն մեկնիչն Աթէնք այցելած մի օտարական է, որի վրայ ստոյիկեանների գեղեցիկ սրահը թողել է խոր տպաւորութիւն:

Միւս կողմից, նաեւ պարզ նկատուում է Անանունի մեկնութեան բովանդակութիւնից, որ նա բաւարար չափով չէ կարողացել ըմբռնել իմաստասիրական գիտութիւնը եւ երբեմն, աններելի կերպով, շփոթում ու խեղաթիւրում է իմաստասիրական ամենատարրական փաստերն ու գաղափարները:

Անանուն մեկնիչի տգիտութեանը պէտք է վերագրել նրա հետեւեալ վկայութիւնները երակղկտոսի, Եփեսոսիկեանների եւ Պտղոմէսի մասին:

Անանուն (Էլիասի հրատ.),

Էլիաս, էջ 2, 17-19:

էջ 140, 7-10:

«Իւ գոր ասեմն այս է՝ Երակղիտոս արտադրեաց զամենայն ինչ անշարժ գու: Իւ Եփեսոսեանք հասարակապէս մտածեցին՝ ոչինչ ինչ շարժի, եւ կամ Պտղոմէս անշարժ, որ եւ եւտոս նկայք անուանին»:

«Վասն զի միոյ առն կարծիք գրութիւն լինի եւ ոչ հերձուած, որպէս Երակղիտեայն եթէ ամենայն կապէս մտածեցին՝ ոչինչ ինչ շարժի, եւ կամ Պտղոմէս անշարժ, որ եւ եւտոս նկայք անուանին»:

Անանուն, էջ 148.

Էլիաս, էջ 37.

«Իղիւ դարձեալ այլ թագաւորի Փիլադեղիիւս, որ եւ նա փափագէր Պտղոմէսի շարագրածացն եւ տայր թագորին գոյն, իսկ Պտղոմէսը անհաճ, որ բերէին նմա այսպիսի գիրք»:

«Քանզի Յովթատայ Լիւս բէացւոց թագաւորի հաւաքեցելոյ զայնս, որք Պիլադեղիիւս թագորին գոյն, իսկ Պտղոմէսը անհաճ, որ բերէին նմա այսպիսի գիրք»:

Ինչպէս այս համեմատութիւններից տեսնում ենք, Էլիասի ճշգրիտ վկայութիւնները հիմնովին ազճատուած են Անանունի մօտ: Հե-

րակիտոսի «*παντα ρεει*», հանրածանօթ դրու-
թիւնը, Անանուն մեկնիչի բացատրութեամբ, դա-
ռել է «ամենայն ինչ անշարժ գոյ», իսկ «ոչինչ
գոյ անշարժ», դրութիւնը վերագրուած է Եփեսո-
սիկեաններին: Էլիասի տեղեկութիւնը Պտղո-
մէոսի մասին, իրր սա հաւաքում էր Արիստոտէլի
երկերը, Անանուն մեկնիչն անհետեւ կերպով
խեղաթիւրել է, կարծելով, որ Փիլադելփոսը
ցանկացել է հաւաքել Պտղոմէի գրուածքները:

Այս կոպիտ ու անհետեւ սխալները եւս
մինոր պայցոյց են, անշուշտ, որ Ստորոգութեանց
համառօտ հատուածի հեղինակը Գաւթի փիլի-
սոփան չէ, այլ մի ուրիշ անվարժ ու կիսահմուտ
մեկնիչ:

§ 22. Նոր դիւրեւ-լիւններ Արիստոտէլի վեր-
լուծականի միջն-լիւնն ու նոր մեկնիչի միջն-
լիւնն: Գաւթի Անյաղթի խնդիրը նոր լուսարանու-
թեամբ, հետազօտութեանս մէջ մեկնութիւն
չորեքտասան գլխոց Արիստոտէլի ի վերլուծա-
կանն, հատուածը վերագրել էի Գաւթին:

Վերլուծականքի մեկնութիւնը նորպա-
տանական Գաւթի աշխատութիւն էի համարել,
գլխաւորապէս, այն պատճառով, որ այդ գրուած-
քում թէ տրամաբանական հասկացողութիւն-
ները եւ թէ դրանց մեկնութեան ու բացատրու-
թեան եղանակը նոյն են, ինչ որ Գաւթի Նե-
րածութեան մեկնութեան եւ Սահմանք իմաս-
տասիրութեան երկերում: Բացի այդ՝ մատնա-
նիշ էի արել նաեւ մի քանի հատուածներ, որոնք
այդ գրուածքներում գրեթէ բառացի նման են¹:

Այդ եզրակացութիւնը թուում է ինձ այժմ
կարօտ վերաքննութեան: Գաւթի մասին վերո-
յիշեալ հետազօտութիւնն գրելու ժամանակ՝ ես
դեռ եւս ծանօթ չէի Էլիասին վերագրուած Ստո-
րոգութեանց մեկնութեանը, ոչ էլ Անանունի
Ստորոգութեանց մեկնութեան հատուածին:

Այս վերջին մեկնութիւնների քննութիւնը
ցոյց է տալիս, որ իմաստասիրական գաղափար-
ների ու մտքերի նմանութիւնն Ոլիմպիոգոր-
իլիասի խմբին պատկանող մեկնութիւններում,
եւ նոյն իսկ ամբողջ հատուածների նոյնութիւնը՝
չեն կարող, ընդհանրապէս, կոուան ու հիմք
ծառայել որոշելու նոյն մեկնութիւնների հեղի-
նակների խնդիրը:

Դրա պատճառը շատ պարզ է:

Ամմոնիոս-Ոլիմպիոգորիոսի խմբին պատկա-
նել են զանազան մեկնիչներ, որոնք աշակերտելով
մէկը միւսին՝ գրի են առել նախ եւ առաջ իրանց

ուսուցիչների դասախօսութիւնները, եւ երբեմն
կցել այդ նիւթին քաղուածքներ միւս մեկնիչների
գրուածքներից: Իմաստասիրական այս մեկնու-
թիւնները ինքնուրոյն ու անհատական ստեղծա-
գործութեան արդիւնք չեն: Նրանց մէջ, համեմա-
տաբար, քիչ կան հատուածներ ու մտքեր, որոնք
պատկանէին աշակերտ-մեկնիչի սեփական գրչին:

Լինելով մէկը միւսի աղբիւր՝ այս մեկնու-
թիւնները պարունակում են իրանց մէջ նման
իմաստասիրական սկզբունքներ եւ բաղաձիւ
նման հատուածներ, եւ սովորական այդ նմանու-
թիւնները բնաւ չեն որոշում այս կամ այն
հատուածի անմիջական աղբիւրը, այլ միայն
մատնանշում են դոցա Ամմոնիոս-Ոլիմպիոգորեան
խմբին պատկանիլը:

§ 23. Վերլուծականի միջն-լիւնն ու նոր
դիւրեւ-լիւնն: Ամմոնիոսի եւ Ոլիմպիոգորեո-
սի միջն-լիւնն ու նոր մեկնիչի միջն-
լիւնն: Գաւթի Անյաղթի խնդիրը նոր լուսարանու-
թեամբ, հետազօտութեանս մէջ մեկնութիւն
չորեքտասան գլխոց Արիստոտէլի ի վերլուծա-
կանն, հատուածը վերագրել էի Գաւթին:

Վերլուծականքի մեկնութիւնը նորպա-
տանական Գաւթի աշխատութիւն էի համարել,
գլխաւորապէս, այն պատճառով, որ այդ գրուած-
քում թէ տրամաբանական հասկացողութիւն-
ները եւ թէ դրանց մեկնութեան ու բացատրու-
թեան եղանակը նոյն են, ինչ որ Գաւթի Նե-
րածութեան մեկնութեան եւ Սահմանք իմաս-
տասիրութեան երկերում: Բացի այդ՝ մատնա-
նիշ էի արել նաեւ մի քանի հատուածներ, որոնք
այդ գրուածքներում գրեթէ բառացի նման են¹:

Այդ եզրակացութիւնը թուում է ինձ այժմ
կարօտ վերաքննութեան: Գաւթի մասին վերո-
յիշեալ հետազօտութիւնն գրելու ժամանակ՝ ես
դեռ եւս ծանօթ չէի Էլիասին վերագրուած Ստո-
րոգութեանց մեկնութեանը, ոչ էլ Անանունի
Ստորոգութեանց մեկնութեան հատուածին:

Այս վերջին մեկնութիւնների քննութիւնը
ցոյց է տալիս, որ իմաստասիրական գաղափար-
ների ու մտքերի նմանութիւնն Ոլիմպիոգոր-
իլիասի խմբին պատկանող մեկնութիւններում,
եւ նոյն իսկ ամբողջ հատուածների նոյնութիւնը՝
չեն կարող, ընդհանրապէս, կոուան ու հիմք
ծառայել որոշելու նոյն մեկնութիւնների հեղի-
նակների խնդիրը:

Դրա պատճառը շատ պարզ է:

Ամմոնիոս-Ոլիմպիոգորիոսի խմբին պատկա-
նել են զանազան մեկնիչներ, որոնք աշակերտելով
մէկը միւսին՝ գրի են առել նախ եւ առաջ իրանց

ուսուցիչների դասախօսութիւնները, եւ երբեմն
կցել այդ նիւթին քաղուածքներ միւս մեկնիչների
գրուածքներից: Իմաստասիրական այս մեկնու-
թիւնները ինքնուրոյն ու անհատական ստեղծա-
գործութեան արդիւնք չեն: Նրանց մէջ, համեմա-
տաբար, քիչ կան հատուածներ ու մտքեր, որոնք
պատկանէին աշակերտ-մեկնիչի սեփական գրչին:

Լինելով մէկը միւսի աղբիւր՝ այս մեկնու-
թիւնները պարունակում են իրանց մէջ նման
իմաստասիրական սկզբունքներ եւ բաղաձիւ
նման հատուածներ, եւ սովորական այդ նմանու-
թիւնները բնաւ չեն որոշում այս կամ այն
հատուածի անմիջական աղբիւրը, այլ միայն
մատնանշում են դոցա Ամմոնիոս-Ոլիմպիոգորեան
խմբին պատկանիլը:

Ի նկատի առնելով, որ Վերլուծականքի
մեկնութեան յունարէն բնագիրը կորած է հա-
մարում, եւ այդ տեսակետից, նրա հեղինակի
խնդիրն ունի առանձին կարեւորութիւն, նշանա-
կում եւ ներքեւ այդ մեկնութեան բոլոր, իմ
նկատած, նմանութիւններն Ամմոնիոս-Ոլիմպիո-
գորեան խմբի միւս մեկնիչների հետ:

Միւս. Ի վերլ., էջ 558. Ammonii in AnaI., p. 2.¹

«Բայց ոմանք ստեն եթէ Νῦν δὲ διάφορα εἰσιν
երեք եւ տեսակք հաւաք- εἶδη συλλογισμῶν· οἱ μὲν

1 Ammonii in Aristotelis Analyticorum priorum
librum I commentarium. Ed. M. Wallies, Berol. 1890.
Commentaria in Aristotelem graeca, vol. IV. pars VI.

¹ Տե՛ս «Գաւթի Անյաղթի խնդիրը», էջ 10—11:

ման, ապացուցական տրամաբանական, իմաստական է-ն»:

Մեկն. Ի Վերլ., էջ 563.

«Բայց Վերլուծական մակարեցան եւ ոչ շարահարկանք, վասն երկուց պատճառաց. նախ եւ առաջին, վասն զի սակաւագոյն է վերլուծութիւն քան զշարահարկութիւն զի որ վերլուծանքն կարող գոյ, նա եւ շարահարկ. բայց ոչ որ շարահարկն գիտէ նա եւ վերլուծանքն»:

Մեկն. Ի Վերլ., էջ 586.

«Սակաւ սորին այսորիկ տարաձայնեցան առ միմեանս Մաթեմատիկոսացիք աշա. կերտ Վալիքոսի եւ Թեմիստոս. քանզի եւ Թեմիստոս ուշ ունեցով բաժանման հաւաքմանց՝ զոման. աւարտունս կոչէր. որք յառաջնումն ձեւում, իսկ զոմանս անաւանդ որք յերկրորդումն եւ յերրորդումն իսկ Մաթեմատիկ ուշ ունեցով սահմանումն ունեցողումն զանկարտն զամենայն բաղահաւաքումն աւարտուն կոչէր: Եւ յաղագս այսորիկ տին դատաւոր զՈւլիանոս թագաւոր՝ որ զտաղթութիւնն իւր Մաթեմատիկումն»:

Մեկն. Ի Վերլ., էջ 564.

«Ամենայն իրում պիտոյանայ արուեստ ինչ, եւ կամ մակարեցութիւն, եթէ ոչ է այլոր արուեստի մասին, եւ կամ մասնիկ նորին. իսկ պիտացելոցն մասն է կամ մասնիկ, քանզի տաճականումն՝ պիտանայ բժշկականութիւն. որ ոչ է այլոր արհեստի մասն կամ մասնիկ. հարկ է նորին բժշկականութեան մասն գոյ եւ կամ մասնիկ, եւն մինչեւ, էջ 563, տ. 14:

γάρ εἰσιν ἀποδεικτικοί, οἱ δὲ διαλεκτικοί, οἱ δὲ σοφιστικοί.

Ammonii In Anal, p. 6.

Τί δήποτε οὐ Συνθετικά ἐπέγραψεν οὐδὲ Εὐρετικά ἀλλὰ Ἀναλυτικά, τίς ἢ ἀποκλήρωσις; καὶ λέγομεν ὅτι ἀπὸ τοῦ ἐπιστημονικωτέρου καὶ τοῦ τιμωτέρου ὁ γὰρ εἰδὼς ἐπιστημονικῶς ἀναλῦσαι καὶ συνθεῖναι οἶδεν, οὐ πάντως δὲ ὁ εἰδὼς συνθεῖναι καὶ ἀναλῦσαι.

Ammonii in An. p. 31.

Τούτω ἡκολούθησεν Πορφύριος καὶ Ἰαμβλίχος, εἰ μέντοι καὶ ὁ Μάξιμος, <ὅς> ἀκροατὴς ἦν Ἰεροῦ τοῦ Ἰαμβλίχου ἀκροατοῦ. Καὶ Θεμιστίος δὲ ὁ παραφραστὴς τῆς ἐναντίας ἐγένετο δόξης τῆς καὶ τῷ Ἀριστοτέλει δοκούσης, τούτοις οὖν τοῖς δύο, τῷ τε Μαξίμῳ καὶ τῷ Θεμιστίῳ, ἐναντία περὶ τοῦτον δοξάζουσιν καὶ κατασκευάζουσιν, ὅς ᾧοντο, τὸ δοκοῦν αὐτοῖς [καὶ] διήτησεν αὐτὰ ὁ βασιλεὺς Ἰουλιανός, καὶ δέδωκεν τὴν ψήφον Μαξίμῳ καὶ Ἰαμβλίχῳ καὶ Πορφύριῳ καὶ Βοηθῷ.

Olympiodori Prol., p. 14¹.

Πάν, ᾧ κέχρηται τις ἢ τέχνη ἢ ἐπιστήμη, εἴαν μὴ ἢ ἐτέρας τέχνης ἢ ἐπιστήμης <ἢ μέρος ἢ μόριον αὐτῆς τῆς κέχρημένης> ἢ μέρος ἢ μόριον εἶσιν. οἷον ὥς ἐπὶ παραδειγματικῶν τῆς λατρικῆς τέχνης μέρος ἐστὶ τὸ διαιτητικόν, καὶ οὐδαμῶς ἐτέρας τέχνης ἢ ἐπιστήμης μέρος ἢ μόριον εἶσιν. τῆς λατρικῆς ἀρα τέχνης τὸ διαιτητικόν μέρος ἐστὶ, καὶ αὕτη μόνη κέχρηται αὐτῷ, κτλ., p. 18, 18².

¹ Olympiodori Prolegomena et in Categorias commentarium, ed. A. Busse, Berol. 1902. Commentaria in Aristotelem graeca, vol. XII, pars I.

² Հմմտե նաեւ Ammonii in Anal., էջ 8, 15-11, 21.

Մեկն. Ի Վերլ., էջ 568.

«Քանզի ոչ կալաւ պէտս Պղատոն ապացուցականումն Արիստոտելի, այլ Արիստոտել Պղատոնումն, զի առցէ ի նմանէ սերմանիս, ոչ պիտացաւ եւ Հակոնումն Արիստոտելի. այլ Արիստոտել Հակոնումն, ոչ պիտացաւ եւ Դեմոսթէնէս վիճարանութեանց Հերմագրի. այլ Հերմագրիէս նմա»:

Մեկն. Ի Վերլ., էջ 558.

«Եւ պարտէ գիտել թէ չինգ եւ տեսակք հաւաքմանց ապացուցական, տրամաբանական, ճարտասանական, իմաստական, քերթողական, որ եւ առասպելականումն: Բայց չինգ եւ վասն այսր պատճառի. որոյ անուն եւ գիմն (°) կամ ամենեւին ճշմարտն, եւ լինի ապացուցական. կամ ամենեւին ստեն, եւ լինի քերթողական. եւ կամ է ինչ որ ճշմարտ. եւ է ինչ որ սուտ: Եւ թէ հաւաքարք եւ միմեանց ճշմարտն եւ սուտն՝ լինի ճարտասանական. եւ ճարտասանականումն միայնում ասին զպիտանք եւ վէճք եւ անվէճք, առ ի նոցանէ միայն եղանակելք: Իսկ եթէ առաւել է ճշմարտն քան զսուտն՝ լինի տրամաբանական. իսկ եթէ առաւել է անուն քան զճշմարտն՝ լինի ճարտասանական: Եւ կան իսկ եթէ առաւել է սուտն քան զճշմարտն՝ լինի իմաստական»:

Մեկն. Ի Վերլ., էջ 563.

Նախ եւ առաջին՝ եթէ քառասուն գրոց գտելոց

Olympiod, Prol., p. 18.

Οὐδὲ γὰρ ἀποδεικνύς ἐκείνος τῆς Ἀριστοτέλους ἀποδεικτικῆς μεθόδου ἐδεήθη, ἀλλὰ τὸναντίον Ἀριστοτέλης τῆς Πλάτωνος ἀποδείξεως. οὕτω γοῦν καὶ Ὀμηρος καὶ Δημοσθένης οὐκ ἐδεήθησαν οὔτε τοῦ Περὶ ποιητικῆς Ἀριστοτέλους οὔτε τῆς Ἑρμογένους τέχνης, ἀλλὰ τὸναντίον αὐτοὶ τούτων ἐδεήθησαν.

Լիլիաս, Մեկն. Ստոր., էջ 17.

«Քանզի չինգ եւ տեսակք շարահարկութեան՝ այսինքն ապացուցի՝ ապացուցական, տրամաբանական, իմաստական, քերթողական: Եւ յիրաւի չինգ եւ, վասն զի նախադասութիւնն ուստի լինի չինգ եւ. քանզի կամ ամենեւին ճշմարտ եւ առաւել զապացուցական, եւ կամ ամենեւին ստեն եւ առաւել զսուտն՝ լինի ճարտասանական. եւ ճարտասանականումն միայնում ասին զպիտանք եւ վէճք եւ անվէճք, առ ի նոցանէ միայն եղանակելք: Իսկ եթէ առաւել է ճշմարտն քան զսուտն՝ լինի տրամաբանական. իսկ եթէ առաւել է անուն քան զճշմարտն՝ լինի ճարտասանական: Եւ կան իսկ եթէ առաւել է սուտն քան զճշմարտն՝ լինի իմաստական»:

Elias in Cat., p. 133¹.

Τεσσαράκοντα γὰρ βιβλίων εὐρεθέντων ἐν παλαιαῖς βιβλιοθήκαις τῶν

¹ Հմմտե նաեւ Էլիասին Հայերէն թարգմանութիւնը, էջ 40 եւ Ուլիպիոսորի Prolegom., էջ 24, 14-16. «φασὶν οὖν εὐρέθησαν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις μετὰ τὴν τελευτήν αὐτοῦ τῶν μὲν Ἀναλυτικῶν μ' καὶ β' βιβλία, τῶν δὲ Κατηγορικῶν β'»:

նոցան չորք միայն այսօրիկ
գիրք ընտրեցան գուլ Արիս-
տոտէի:

Ἀναλυτικῶν καὶ δύο τῶν
Κατηγοριῶν τέσσαρα μόνα
τῶν Ἀναλυτικῶν ἐκκρίνουσι
καὶ τῶν Κατηγοριῶν ἓν.

Մեկն. ի վերջ. էջ 559, 1-24. Սահմ. իմաստ., էջ 185, 1-
186, 5.
Մեկն. ի վերջ. էջ 559, 30-35. Սահմ. իմաստ., էջ 214, 29-32.
Մեկն. ի վերջ. էջ 565, 15-18. Սահմ. իմաստ., էջ 191, 21-28.
Մեկն. ի վերջ. էջ 584, 1-17. Դաւ. Պորփ. վերջ. էջ 259,
3-260, 2.

Ներկան: ՊՐՈՓ. Յ. ՄԱՆԱՆԴԵԱՆ
(Շարունակելի:)

Մ Խ Ի Թ Ե Ր Գ Օ Յ

(Շարունակութիւն տն վերջ:)

2. Պատմութիւն: Մխիթար Գօշ իր դա-
տաստանագրքին ետեւ զետեղած է Աղուանից
կաթողիկոսներու շարքը եւ բաւական ընդարձակ
պատմութիւն մը ժամանակակից անցքերու, որոնք
գլխաւորաբար տեղի ունեցած են Աղուանի մէջ:
Եւ Ստեփան... կաթողիկոսին այսպէս կը գրէ՝
«Գրեալ էաք եւ սակաւ ժամանակագրութիւն
ընդ դատաստանի գրոցս ի մերն աւրինակ, զոր
անպատշաճ վարկաք եւ աստ գրել, զի յատուկ
եւ այդ կացցէ գիրք: Սկիզբն արարաք ի կատա-
րածէ պատմութեանն Աղուանից՝ զշար հայրա-
պետացն, մինչեւ ցայն որ այժմ ունի եւ զայլ
զիրս, որքան լուաք եւ տեսաք, զի եւ այդ այժմ
ի մերս շիջաւ յազգէ, զի թէպէտ ունէաք սովո-
րութիւն գրել զժամանակս իւրաքանչիւր զկնի
եկեալքն ի միասին յարմարելով՝ առնէին լիով
պատմութիւն, բայց զի ծովացեալ թողաք, հա-
սաւ եւ ժամանակաց կարգ, զոր թէպէտ այժմ
կամ ձեզ իցէ եւ զայս եւս դուք եւս գրել փու-
թայք, զոր ինչ յաւուրս ձերոյ հայրապետու-
թեան պատահեաց, զի մերձ էք յամենեւեանդ
գիտել անթերի, քանզի ձեր է զպատշաճն զա-
մենայն ընդ իշխանութիւն, թողութիւն արաս-
ցես ներելով եւ յանդուգն մերոյդ համարձա-
կութեան եւ յիշատակի եւս արժանի արասցես
ի սուրբ ձեր յաղաթս հաստատելով եւ ի
յոյսն բարեաց, զոր գանձեալ ունիք ի փառս
Քրիստոսի» (Քէշիշեան, Յուլ. Զմմառի թ. 226):

Դարձեալ կը գրէ՝ «Համարեցաք եւ զայս
եւս հարկաւոր լինել, զի զշար կարգի հայրա-

պետացն դիցուք զԱղուանից, զի եւ յայնսիկ
յամենեւեան, զսոսա որ այժմ ունին յարմարե-
ցուք, մի, ըստ այդմ գրեսցուք պատճառի, երկ-
րորդ զի թէ դք յօժարեսցի գրել պատմութիւն
զկնի գրեցելովն պատմութեանն Մովսէսի Դաս-
խուրանեցւոյն, որ զբովանդակ պատմէ զտանս
Աղուանից, դիւրին լինի յայսմանէ զշար հայրա-
պետացն առնուլ, զի ոչ զամենեցուն անուն ի
նորայն գտցէ պատմութեան, բայց զայնոցիկ,
զորոց գրեաց, զի յայն ժամանակէ մինչեւ ցայժմ
ոչ դք գրեաց եւ թէ պատահի դք՝ յոյժ հար-
կաւոր է» հմմտ. Ալիշան՝ Հայապատում Բ. 338:

Որքան ճշդապատում եւ կարեւոր է Մխի-
թարի այս պատմութիւնն, այնքան տղաւորելի է
անոր վերջին մասերու կորուստը: Թէեւ Գօշ այս
գրութիւնն իբր յաւելուած դրած է դատաս-
տանագրքի, սակայն իր փափագն եղած է տեսնել
զայն նաեւ իբր առանձին գիրք կամ պրակ՝ «զի
յատուկ եւ այդ կացցէ գիրք»՝ «Ժամանակա-
գրութիւն» խորագրով: Ասկէ կարելի է մեկ-
նել թէ ինչո՞ւ ամէն դատաստանագրքի մէջ չէ
առնուած եւ դարձեալ թէ ինչ՞ է երբեմն առան-
ձին արտագրուած է:

Ժամանակակից պատմութիւնը գրած է
Գետիկցին իբր ակնատես եւ ակնշարյուր, իսկ
նախընթաց դարերու կաթողիկոսներու շարքին
համար օգտուած է առաջին դարերու հեղինա-
կութիւններէ, մանաւանդ Մովսէս Դասխուրա-
նեցիէն: Եթէ վերջնոյս եւ Մխիթարայ ցանկը
համեմատութեան դնենք, կը տեսնենք որ
իրարմէ տարբերութիւն ունին, մանաւանդ ժա-
մանակաշրջաններու հարցին մէջ: Ահա համե-
մատական տախտակը:

Մովսէս¹:

Մխիթար²:

Ս. Շուրիհաղիչու	Ս. Շուրիհաղիչու
Մատթէոս	Մատթէ
Սահակ	Սահակ
Մովսէս	Կարէն
Պանդ	Պանդ
Ղազար	Ղազար
Գրիգոր	Գրիգորիս
Զաքարիա	Զաքարիա
Դաւիթ	Դաւիթ
Թովհան	Թովհան
Երեմիա	Երեմիա
Աբաս ամս 44	Աբաս ամս 19

¹ Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի (Մովսէսի կա-
ղանկատուածոյ) Մոսկով 1860, էջ 274:

² Հայապատում, Բ, էջ 338:

